

EK GIAN RINALDA CARLIJA ZGODOVINSKIM RAZISKAVAM ISTRE

Radovan CUNJA

jinski muzej Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

onale di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Kidrič 19

IZVLEČEK

Avtor na kratko prikaže prispevek Gian Rinalda Carlija (1720-1795) na področju arheološko-zgodovinskih raziskav Istre in njegova najpomembnejša dela, med katerimi zavzemajo osrednje mesto *Delle antichità italiane I-V (1788-1791)*, ki so sinteza Carlijevih raziskav preteklosti Istre in obenem najpomembnejše tovrstno delo 18. stoletja o Istri.

V obsežnem in zelo heterogenem opusu Gian Rinalda Carlija (1720-1795), ki zajema dela z raznih področij od ekonomije, fizike, navigacije, gledališča, etnologije idr., je tudi nekaj del, ki obravnavajo arheološko-zgodovinsko problematiko Istre. Carlijevo zanimanje za to tematiko srečamo že v nekaterih njegovih mladostnih delih, kot sta npr.: *Della spedizione degli Argonauti in Colco*, objavljeno leta 1745 v Benetkah, in *Delle antichità di Capodistria. Ragionamento in cui si rappresenta lo stato suo a' tempi de' Romani, e si rende ragione della diversità de' suoi nomi*.¹ V prvem je Carli zanikal in ovrgel legendarni izvor istrske kulture, ki je bil dotlej pripisan nič manj legendarnim Argonavtom.² Starejše raziskovalce istrske zgodovine je pri lociranju argonavtske zgodbe na istrska tla zavedla homonimija antičnih imen za Istro (*Histria*) in za spodnjo Donavo (*Hister*) od Železnih vrat do Črnega morja. Ta se je po izročilu antičnih piscev v spodnjem toku razcepila v dva kraka,

- 1 Prvič izšlo v: *Raccolta di opuscoli scientifici e filologici di Angelo Calogerà* XXVIII, Venezia 1743. Druga izdaja v: *Archeografo Triestino* III, 1831, 209-300. Tretja, samostojna izdaja v Kopru leta 1861.
- 2 Razprava je ponovno izšla v Carlijevih zbranih delih *Delle opere del signor commendatore Don Gianrinaldo Conte Carli X*, Milano 1785. E. Apih, *Capodistria nel '700 in alcune lettere inedite di Gianrinaldo Carli*, Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno IX, 1979, 507. O problematiki Argonavtov na Jadranu glej nazadnje v: C. Corbato, *Gli Argonauti in Adriatico*, *Archeografo Triestino* LIII, 1993, 171 ss.

od katerih naj bi se eden izlival v Črno morje, drugi pa v Jadransko morje. Zgodba o Argonavtih je bila v 18. stoletju še močno živa tudi na sosednjem Kranjskem, kjer so z njo povezovali nastanek mesta *Emona* na tleh kasnejše Ljubljane.³ V delu o koprskih starinah, ki je bilo prvotno zamišljeno kot sestavni del razprave o Argonavtih, vendar je bilo zaradi njegove preobsežnosti objavljeno ločeno, je Carli zavrnil razlago imena Kopra (*Capo d'Istria*) z njegovo vlogo kot središča - metropole Istre in ga povezal z njegovo lego. Prav tako je zanikal izvor imena *Egida* v povezavi z legendo o nastanku koprskega otoka iz štita boginje Palade Atene, kateri so raziskovalci pred njim pripisovali tudi v kip Pravice predelani torzo na Pretorski palači.⁴ Z arheološkega vidika pa je bolj pomembno to, da je Carli v njem zbral vse dotlej poznane antične napise iz Kopra in okolice in jih vsestransko obdelal. Pri tem je posegal v problematiko politične in upravne zgodovine, statusa rimskih mest, rimske religije, na področje numizmatike, toponomastike oz. etimologije idr. ter pri tem navajal številno ustrezno literaturo. Med najdišči iz okolice Kopra omenja: Škocjan (*San Canzian*), Cerej (*Cerè*), Šantommo (*San Tommaso*), Žusterno (*Cisterna*), Valdoltro (*Oltra*) in druga. Poleg napisnih kamnov omenja tudi ostanke zidov rimskih stavb, mozaike, novce in opeke z žigi (*C. Virti*, *P. Iuri. Sab. Ti.Sex*), čeprav nekatere v napačnem prepisu oz. interpretaciji. Na podlagi analize epigrafskih spomenikov je prišel do zaključka, da je imela Plinijeva *Egida* status municipija, njegovi prebivalci pa so bili vpisani v tribus *Pupinia*, izpričan na rimskih napisih. Legu *Egide* je lociral na Koprski otok.

Za Carlijevo formiranje in njegovo zanimanje za arheološko-zgodovinske raziskave je pomembno njegovo šolanje v Flambru v Furlaniji pri opatu Giuseppu Biniju v letih 1735-1738, kjer je študiral filozofijo, geografijo, kozmografijo in kronologijo.⁵ Tu se je Carli seznanil tudi z muratorijansko metodo historiografije, ki je temeljila na filološkem pristopu oz. na iskanju izvirnih virov in na njihovi kritični interpretaciji. V tem duhu je v pismu Girolamu Gravisiju 11. 10. 1740 med drugim zapisal: "C'insegna alle volte più una lettera sola di lapide che cento libri."⁶ Takšna Carlijeva usmeritev in težnja k prenovi istrske historiografske tradicije se kaže že v njegovih zgoraj omenjenih mladostnih arheološko-zgodovinskih delih. V tem pogledu je zelo pomenljiva njegova misel pri obravnavi antičnih napisov iz Kopra: "Oltre le di già esposte ed illustrate antichità nostre, che argomento bastante ci diedero da provare, come *Egida* fosse municipio de' cittadini romani, non tanto

3 A. T. Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*, Ljubljana 1981, 16-17 (poglavje VII).

4 N. Manzuoli, *Nuova descrizione dell'Istria*, Archeografo Triestino III, 1831, 203. P. Naldini, *Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*, Venezia 1700, I/1, 4.

5 E. Apih, *Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli*, Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II, 1973, 22 ss.

6 Ib., 52, op. 58.

per l'autorità di *Plinio*, quanto per aver veduto su pietre scritte, essere stata lei della tribù *Pupinia*, aver avuto il gius della manumissione, ed un governo proprio di lei, sì politico che ecclesiastico."⁷ V času šolanja v Flambru in kasneje med študijem v Padovi je Carli prišel v stik z Apostolom Zenom, Bernardom Mario de Rubeisom, Scipiom Maffejem, Ludovicom Antoniom Muratorijem in drugimi vodilnimi raziskovalci starin tistega časa, ki so pomembno vplivali nanj.

Leta 1750 je Carli obiskal Pulj skupaj s svojim prijateljem botanikom Vitalianom Donatijem in risarjem Francescom Monacom ter opravil meritve, izrisse in manjše arheološke raziskave v puljski areni. Cilj Carlijeve raziskave je bil ovreči tezo, ki jo je postavil Maffei, da je bila notranjščina amfiteatra lesena, kar mu je z odkritjem temeljev zidanih struktur tudi uspelo. O rezultatih svoje raziskave je še istega leta poročal v krajši razpravi z naslovom *Relazione delle scoperte fatte nell'Anfiteatro di Pola nel mese di giugno 1750 dal conte Gian Rinaldo Carli-Rubbi*, Venezia, 1750.

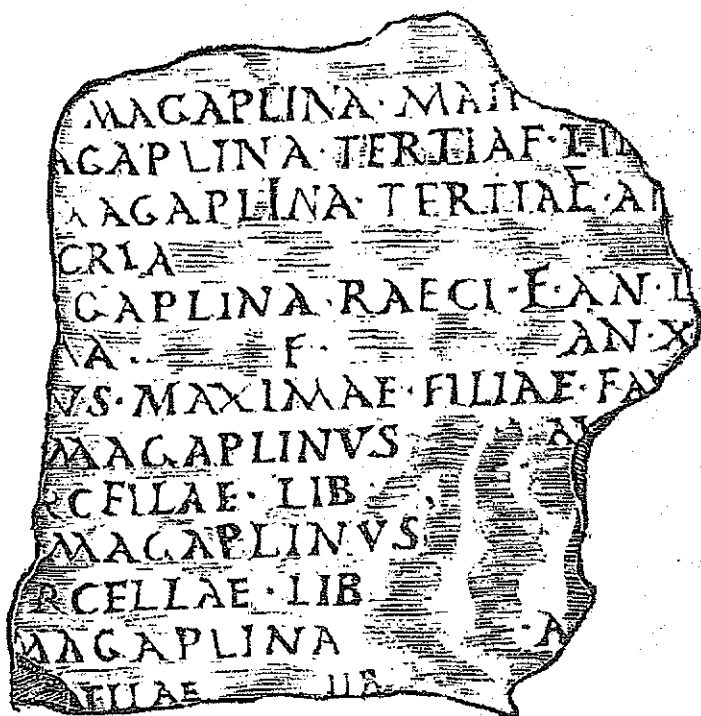
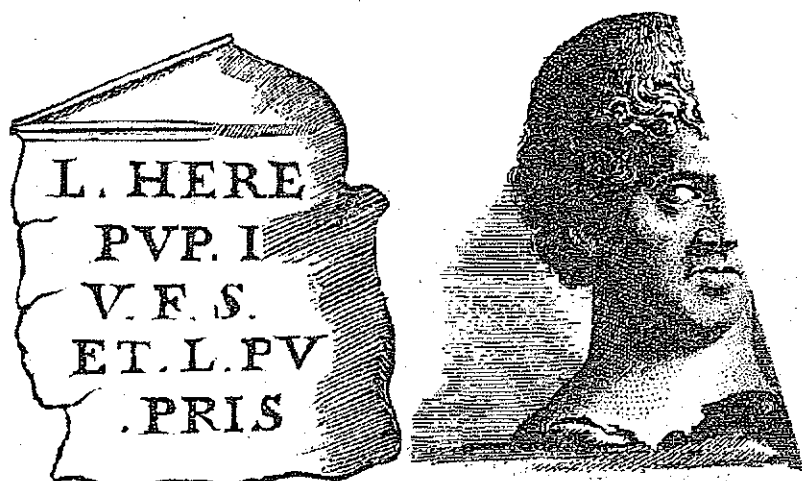
Pri Carliju je močno prisotna zavest o potrebi po ohranitvi antičnih spomenikov, tako tistih še stoječih, kakor tudi premičnih, arheoloških najdb, v skladu s tistim časom seveda predvsem napisov, reliefov in kipov.⁸ Bil je pobudnik, verjetno prvi, in si je tudi finančno prizadeval za ustanovitev muzeja v Kopru s sedežem v mestni loži, kjer naj bi bili zbrani vsi po mestu in okolici raztreseni antični spomeniki. O Carlijevi zamisli in usodi tega muzeja izvemo predvsem iz njegove bogate korespondence. V pismu svojemu svaku Gianbattistu Manzioliju dne 6. 11. 1750 se Carli veseli nad uspešno začeto akcijo zbiranja rimskih napisnih kamnov in ga vzpodbuja k vztrajnosti in nadaljevanju začetega dela. Obenem mu predlaga tudi pripravo kataloga razstavljenih napisov z vsemi potrebnimi podatki o njih, ki naj nosi naslov: *Museo Giustinopolitano; col catalogo di tutti quelli che hanno co-operato o con l'opera o col soldo o col dono d'iscrizioni alla facitura d'esso*, za njegovo izvedbo pa predlaga markiza Girolama Gravisija, njegovega zvestega sodelavca.⁹ Ta Carlijeva zamisel je ostala žal nerealizirana; o čemer priča njegovo pismo z dne 3. 5. 1792, v katerem obljublja knjige za knjižnico kolegija plemičev, obenem pa z grenkobo obžaluje nerealizirano zamisel o muzeju.¹⁰ Vzroki za to tičijo predvsem v pomanjkanju finančnih sredstev. V Pulju je začela nastajati podobna zbirka antičnih spomenikov v začetku 19. stoletja v Avgustovem templju, Trst je dobil takšno zbirko leta 1843 z otvoritvijo t.i. Rossettijevega muzeja - lapi-

7 Ib., 53, op. 59.

8 A. Trampus, *Nuovi orientamenti metodologici e prospettive storiografiche nella ricerca sulla vita e l'opera di Gianrinaldo Carli*, Archeografo Triestino 51, 1991, 287.

9 B. Ziliotto, *Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli capodistriano cavate dagli originali e annotate*, Archeografo Triestino IV, 1908, 40-41 (pismo št. 40).

10 B. Ziliotto, *Trecentosessantasei lettere...*, Archeografo Triestino VII, 1913, 12-13 (pismo št. 334).

Različne usode koprskih antičnih spomenikov: levo zgoraj fragment rimskega nagrobnika, ki ga je Carli še videl v škofijski palači (Ant. ital. II, 1788, 61, sl. zgoraj), je danes pogrešan; desno zgoraj kamnita moška glava pripisana Adonisu (Ant. ital. II, 1788, 326, sl.), hrani Pokrajinski muzej Koper; spodaj fragment rimske bronaste napisne plošče, odkrite leta 1741 v Arjolu pri Kopru (Ant. ital. II, 95, sl.), hrani Arheološki muzej Istre v Pulju.

darija nedaleč od cerkve sv. Justa, kamor so odhajali tudi nekateri rimski napisi iz Kopra in okolice, medtem ko je moral Koper na svoj muzej počakati vse do leta 1911.¹¹

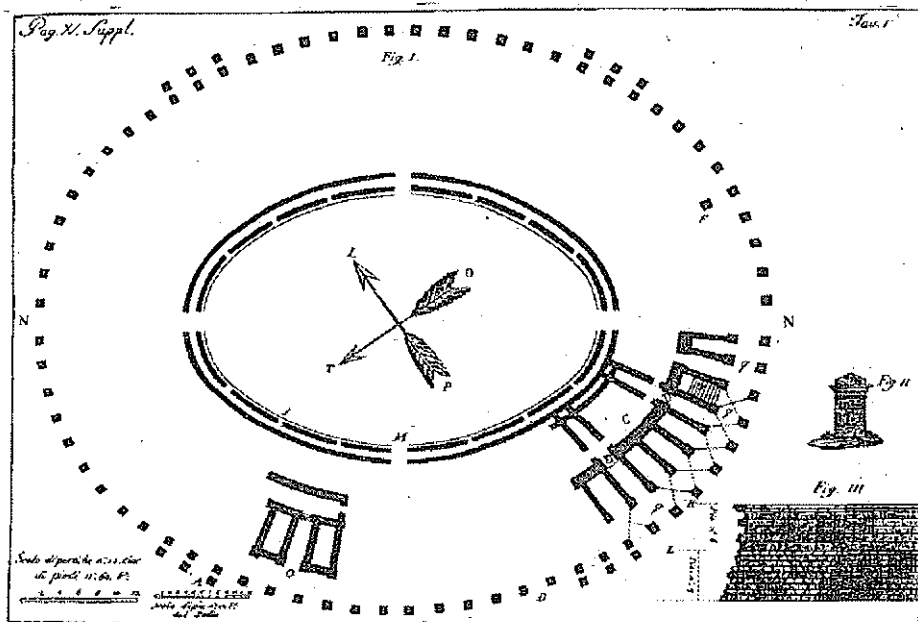
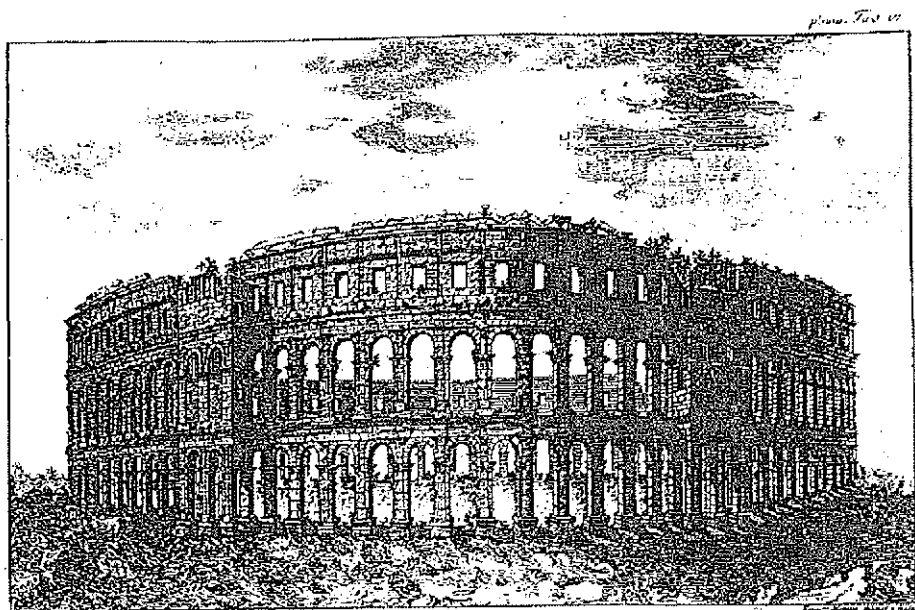
Precej svojih razprav je Carli posvetil tudi proučevanju novcev in kovnic. Že leta 1741 je na pobudo G. Binija napisal delo z naslovom *Intorno ad alcune monete che nelle provincie del Friuli e dell'Istria correvano ne' tempi dei patriarchi aquileiesi*.¹² Desetletje kasneje je nastala razprava *Dell'origine e del commercio delle monete e dell'istituzione delle zecche d'Italia*, Venezia 1751, ki predstavlja uvod v njegovo najpomembnejše delo s tega področja *Delle monete e dell'istituzione delle Zecche d'Italia, dell'antico e presente sistema di esse, e del intrinseco valore e rapporto alla presente moneta, dalla decadenza dell'Impero fino al secolo XVII, per utile delle pubbliche e delle private ragioni* (1754-1760). Čeprav se je v njih Carli posvečal predvsem ekonomsko-monetarnim vprašanjem, so zanimiva tudi z vidika zgodovine numizmatike.

Carlijevo najobsežnejše in najvažnejše delo z arheološko-zgodovinsko tematiko predstavljajo *Delle antichità italiane* I-V, Milano 1788-1791, ki so obenem sinteza njegovih prizadevanj pri proučevanju istrske zgodovine. Delo je zasnovano tako, da so v prvem delu obravnavana plemena, ki so poseljevala Italški polotok, Istro in Ilirik v predrimski dobi, sledijo poglavja o rimski osvojitvi Istre in njeni priključitvi k Italiji, o Istri v rimski dobi in o slavoloku Sergijev v Pulju. Drugi del obsega rimsko dobo in govori o upravi, rimskem državljanstvu, tribusih, rimskih kultih, o Avgustovem templju in amfiteatru v Pulju ter o rimskih napisih iz Istre. Tretji del zajema čas od poznorimske dobe do okoli leta 1000 in suplemt o rimskih amfiteatru. V četrtem delu je obravnavana srednjeveška zgodovina Istre do leta 1400. V petem delu - dodatku pa so zbrani pisani viri. Obravnavano delo kljub široko zasnovanemu naslovu ohrani zastavljeni okvir le v prvem delu, medtem ko se v naslednjih zvezkih vse bolj zožuje na severno Italijo in na Istro. Ob upoštevanju, da sta bili deli *De'commentarii storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice* Giacoma Filippa Tommasinija (1595-1654) in *Memorie sacre e profane dell'Istria* Prospera Petronia (umrl 1684) tedaj še v rokopisu, so Carlijeve *Delle antichità italiane* prva obsežnejša objavljena zgodovina Istre.¹³ Z arheološkega vidika je najbolj bogat drugi del, ki vsebuje največ arheološkega materiala, v nekoliko manjši meri so arheološki spomeniki zajeti tudi v prvem in tretjem delu. Že bežen pregled pokaže, da se je Carli opiral v veliki meri na epigrafske spomenike, v čemer se odraža vpliv, ki ga je imel nanj Maffei. V tem delu je Carli objavil in izčrpno obdelal vse rimske spomenike iz Istre in ustrezne analogije zanje

11 R. Matijašič, *Arheološki muzej Istre u Puli 1902-1982 / Museo archeologico dell'Istria a Pola dal 1902-1982*, *Histria archaeologica* 13-14, 1994, 6. A. Gentile, *Il primo secolo della Società di Minerva (MDCCCX-MCMIX)*, *Archeografo Triestino* V, 1910, appendice, 45. S. Žitko, *Pokrajinski muzej Koper, ob 70-letnici delovanja*, *Argo* XXII, 1983, 3-4.

12 Izšlo v: *Raccolta d'opuscoli scientifici e filologici* XXV, Venezia 1741.

13 R. Cunja, *Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem*, *Annales* 2/92, 1992, 69-70.

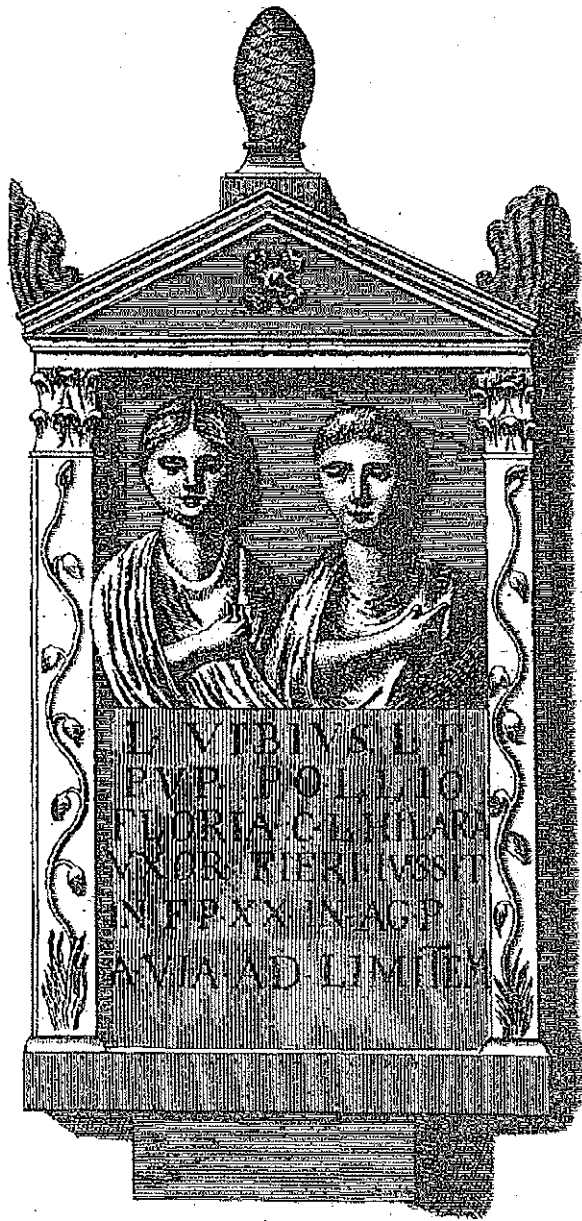
Puljski amfiteater: zgoraj veduta (Ant. ital. II, 1788, T. VI), spodaj dopolnjen tloris na podlagi Carljevih raziskav (Ant. ital. III, 1789, T. I).

iz Italije, ki jih je uspel zbrati. V tem pogledu predstavlja to delo predvsem pomemben prispevek na področju istrske epigrafike in je bilo pomemben vir podatkov epigrafikom 19. stoletja (Pietru Kandlerju, Theodorju Mommsenu, Domenicu Rossettiju idr.). Manj podatkov pa najdemo o drugih drobnih arheoloških najdbah, katerim je Carli posvečal manj pozornosti, čeprav je marsikatero istrsko najdišče pri njem sploh prvič omenjeno. Precej prostora je posvetil še stoječim rimskim spomenikom v Pulju, predvsem puljski areni, slavoloku Sergijev in Avgustovemu templju, ki jih je podrobno opisal in tudi slikovno dokumentiral z risbami tlorisov, narisov, vedutami in risbami njihovih detajlov v merilu. Avtor risb je že zgoraj omenjeni risar Francesco Monaco. Tudi sicer je delo opremljeno s številnimi risbami napisov, reliefov in kipov ter drugih najdb med tekstom in v prilogah, kar daje delu še posebno dokumentarno vrednost. Na podlagi tega dela pripada Carliju upravičeno osrednje mesto med raziskovalci istrske preteklosti v 18. stoletju.¹⁴

RIASSUNTO

L'articolo illustra brevemente il contributo di Gian Rinaldo Carli (1720-1795) nel campo delle ricerche storico-archeologiche dell'Istria e le sue opere più significative. Importanti per la sua formazione furono gli studi compiuti a Flambro presso l'abate Giuseppe Bini ed i contatti con i più noti ricercatori di antichità del suo tempo. Negli anni giovanili disserta di archeologia soprattutto in Delle antichità di Capodistria (1743). Nel 1750 pubblica i risultati delle sue ricerche archeologiche all'Arena di Pola. Il suo impegno per la fondazione di un museo a Capodistria purtroppo non ebbero successo. La sintesi delle sue ricerche storico-archeologiche è costituita dall'opera Delle antichità italiane I-V (1788-1791), la più significativa del genere sull'Istria nel XVIII secolo.

14 E. Sestan, *Le "Antichità italiane" di Gian Rinaldo Carli due secoli dopo*, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria XXXII, 1984, 9 ss.

H

Rimski nagrobnik s portretoma pokojnikov, odkrit leta 1786 v Trstu (Ant. ital. II, 1788, 57, sl.).